

Portalés, Enric (2023): *Identitats culturals contemporànies: el cas català* (M. Àngels Francés Díez i Irene Mira-Navarro, eds.), Kassel: Edition Reichenberger, 2022, XIV + 198 pàgs. *Cultura, Lenguaje y Representación*, Vol. XXX, 309–312
ISSN 1697-7750 · E-ISSN 2340-4981
<https://doi.org/10.6035/clr.7201>

Reseñas / Book reviews

Identitats culturals contemporànies: el cas català (M. Àngels Francés Díez, Irene Mira-Navarro, eds.), Kassel: Edition Reichenberger, 2022, XIV + 198 pàgs. ISBN: 978-3-967280-36-4. PRECIO 39 €. *Resenyat per Enric Portalés Llop, Universitat Jaume I.* <https://orcid.org/0000-0002-9087-3547>

Reseña recibida el / Review received: 2023-02-24

Reseña aceptada el / Review accepted: 2023-02-27

L'any 2018 l'admirat, estimat i enyorat Vicent Salvador publicava un article d'obligada referència que oferia noves perspectives d'anàlisi de la literatura, del cinema o de les arts plàstiques com a constructors d'identitats culturals. El seu mestratge ha deixat petjada i és inevitable trobar-lo entre les línies de l'obra editada per M. Àngels Francés i Irene Mira que inclou un bon grapat d'estudis sobre la identitat cultural catalana d'un grup nombrós de professors de la Universitat d'Alacant.

La intenció del volum és, en paraules de les editores, esbrinar si les diverses produccions culturals —la literatura, el cinema, el còmic, les arts plàstiques— «reflecteixen o no la posició de subordinació de la cultura catalana i la negociació de les identitats que s'hi veuen implicades» (ix). I tractar d'entendre si les produccions culturals que s'hi analitzen «es resisteixen a les tendències que marquen el món contemporani —immers en la postmodernitat— o si, per contra, s'hi submergeixen de ple, malgrat evitar la

dominació que les tendències i modes porten implícites» (ix).

L'obra està estructurada en tres parts. La primera, «Les formes de la nació: del concepte als llocs concrets», es conforma amb tres estudis dedicats a la literatura: l'assaig de Joan Fuster, de Joan Borja; la poesia de Gaspar Jaén, d'Hèctor Càmara-Sempere, i la novel·la de Joan-Lluís Moreno Congost, de Dari Escandell.

Joan Borja relaciona el pensament de Fuster amb el de Wittgenstein per afirmar que «la llengua condiciona la identitat de les comunitats humanes, i, recíprocament, que la identitat cultural compartida per una determinada comunitat humana és la que en forja la llengua» (5). Tanmateix, Borja ens il·lustra com Fuster defuig la identificació de la llengua amb mots com *pàtria*, *nacionalitat* o *nació* i pot així denunciar els efectes perversos del jacobinisme i apartar-se dels *ismes* totalitaris en un equilibri que no li valgué —ni li val a hores d'ara— per evitar les crítiques malintencionades que l'associen a un nacionalisme *excloent* que sempre va

rebutjar. La reivindicació de la llengua com a element identitari condueix Fuster a «propugnar el conjunt íntegre dels territoris de llengua catalana com a escenari d'una determinada unitat de referències identitàries» (15).

Continua Hèctor Càmarasempere amb la idea que la llengua condiona l'adscripció de Gaspar Jaén a una comunitat amb una tradició pròpia, però no de manera exclusiva. Jaén evoca en les obres estudiades —*Territoris* (2003) i el *Llibre de la Festa d'Elx* (2015)— una Elx que ja no existeix, que es va anar destruint entre el desenvolupisme i la industrialització que no s'han aturat des dels anys seixanta del segle passat. El poeta, tanmateix, intenta salvar a través de la memòria allò que ha heretat: la llengua i la cultura popular i agrària. És aquest intent de salvació que relaciona Elx amb una comunitat molt més àmplia que encara perviu rica i cohesionada. La Festa d'Elx esdevé un monument de la llengua i cultura catalanes i el símbol identitari del seu poble que ha de lluitar amb el caràcter turístic que la va difuminant.

Considera Dari Escandell que Alacant —l'espai narratiu de Joan-Lluís Moreno— és un exemple únic, inaudit pel que fa a la substitució lingüística, tant que, ara per ara, pretendre viure en català a la capital més meridional del territori esdevé un acte extrem de militància. Potser és per això que la literatura que es produeix allà conforma un extens nombre d'obres escrites en català, entre les quals destaquen les de Joan-Lluís Moreno. Escandell analitza *Jack no va passar pel purgatori* (2003), *Tast de salobre* (2017) i *Tocs personals* (2020) i en les tres apareix la ciutat com a eix vertebrador de la ficció i esdevé un microcosmos representatiu de la realitat del món sencer. Ara bé, la mirada de Moreno no és en absolut complaent, les crítiques als canvis urbanístics —que destrueixen el paisatge llegat—, a la pèrdua de la llengua pròpia o a la invasió

del turisme conformen la reivindicació d'una identitat inqüestionablement catalana, almenys en la producció literària.

La segona part, «Altres llenguatges. Pensar el jo i el nosaltres des de la imatge», s'endinsa en l'anàlisi del còmic, les arts plàstiques i el cinema. En el primer article, Eduard Baile estudia els canvis en l'arquetip dels herois femenins en els còmics d'Enric Sió; en el segon, Enric Balaguer relaciona la pintura i l'escultura amb l'imaginari nacional; en el tercer, Joaquim Espinós analitza el retorn als orígens en el cinema valencià recent i, finalment, Antoni Mestre identifica els adolescents animals en l'obra de Marçal Forés.

Eduard Baile planteja el canvi de la imatge de la dona en el còmic i el seu pas de personatge subaltern fortament sexualitzat per a delectació masculina a protagonista que gaudeix de la seva sexualitat i que brega per fer-se un lloc com a heroïna entre els mascles.

Enric Sió, a través de les obres *Lavinia o la guerra dels poetes* (1968), en col·laboració amb Emili Teixidor, *Aghardi* (1969) i *Mara* (1971) feminitza els llocs ficcionats, bé perquè són governats per dones, bé perquè són conduïts espiritualment per elles, i presenta un canvi de perspectiva en els gèneres —de terror o aventures— per afavorir el rol femení protagonista que reclama l'alliberament sexual amb clau política per tal de revertir el model social heteropatriarcal. Tradicionalment, les dones han aparegut en el còmic com a objecte sexual, com a companya de l'heroi masculí —la donzella en perill— o com a superheroïna amb menys poders que els companys superherois. Baile considera superats per Sió els dos darrers estereotips, però dubta si en els seus dibuixos la dona abandona el rol iconogràfic d'objecte sexual.

Enric Balaguer analitza com les obres d'art han contribuït al relat nacional de múltiples maneres i a través de llengua-

tges diferents. De fet, posa l'exemple de com l'Estat incentivà la creació pictòrica del segle XIX que contribuï a la construcció de la imatge de la nació espanyola. El relat català podria configurar-se amb les pintures de Torres-García de la sala Sant Jordi del Palau de la Diputació de Barcelona que connecten amb la ideologia del noucentisme atès que il·lustra l'harmonia clàssica que conforma les arrels de Catalunya. Més tard, però, apareix l'obra de Joan Miró que expressa l'autenticitat en contra de l'abstracció, de la idealització noucentista. El llenguatge de Miró apel·la a allò concret, tàtil; s'identifica amb la terra i la pagesia i reivindica la importància dels sentits —sobretot el del tacte— en la construcció d'un imaginari col·lectiu. Posteriorment, Balaguer es deté en les escultures d'Eduardo Chillida i Jorge Oteiza per desxifrar com contribueixen al relat basc. Ambdós treballen els materials primaris lligats a la terra, el ferro, la pedra i la fusta que remetien a la identitat basca —els esports, la inclemència del temps, la frondositat muntanyenca... Ara bé, allò que sembla consubstancial a la personalitat basca i que fa coincidir ambdós artistes és la representació metafòrica del buit.

Joaquim Espinós estudia diverses obres cinematogràfiques d'autors valencians en què es narra el retorn als orígens. La confrontació entre els territoris als quals els protagonistes dels diversos films han hagut d'emigrar i els propis —ligats a la infantesa, a la memòria i a un cert equilibri emocional— serà sempre problemàtica. La nostàlgia i la impossibilitat de recuperar allò que s'ha perdut en l'èxode il·lustra com el retorn als orígens és més aviat un somni que ja no és possible.

El darrer article d'aquesta part, d'Antoni Maestre, es fonamenta en les darreres teories sobre l'animalitat per analitzar el cinema de Marçal Forés —

Animals (2012) i *Amor eterno* (2014)—, que mostra l'adolescència com un període caracteritzat per la transgressió. Els adolescents de Forés rebutgen els models de família, de sexualitat, de treball, de conformitat dels adults i es refugien en espais salvatges on construir la seva identitat animaloide o fantasmal que els lliga a la infantesa i s'enfronta a les normes de la vida adulta.

Encara que Maestre ja anunciava que els nexes d'unió d'infantesa i animalitat s'associen a l'alteritat, és la tercera part del llibre, «Les representacions de l'alteritat: pensar el gènere, la sexualitat i l'origen», la que tracta aquesta qüestió. En primer lloc, Carles Cortés analitza el conte «Flors de debò», de Mercè Rodoreda, una mena de pseudoenciclopèdia botànica de flors inventades, la major part de les quals representen una existència no cercada com una crítica irònica a la societat en què es mou l'autora. Tanmateix, no sembla haver-hi una voluntat ideològica de crear un fantàstic femení en contraposició a l'ordre patriarcal, ja que Rodoreda sembla identificar-se amb aquelles flors que manifesten la voluntat —humana— de supervivència en un món ple de dificultats, en un esdevenir quotidià marcat pel destí.

Anna Esteve, en el segon article d'aquesta part, analitza la novel·la juvenil *Duna* (2015), de Muriel Villanueva, per veure com s'hi manifesta la diversitat sexual i de gènere i com a través de la literatura —la literatura infantil i juvenil, sobretot— es pot naturalitzar l'existència i la comprensió d'identitats no binàries. De fet, Esteve aprofita per reivindicar la funció d'aquesta literatura de construir identitats crítiques, conscients i lliures d'estereotips. Justament per normalitzar l'alteritat i evitar la consideració d'anormalitat d'allò que no és binari i que obliga els adolescents a animalitzar-se com assenyalava Maestre una mica més amunt.

M. Àngels Francés es deté en la construcció de l'espai literari de Carmelina

Sánchez-Cutillas. D'una banda, en la recuperació de l'espai públic —pres per la força per la dictadura franquista— des de la marginalitat on podrà assajar un diàleg nou motivat per les restriccions pel fet de ser dona, i, de l'altra, en la creació del seu espai privat, el gabinet on escriu i manté amagats els records, la memòria, els llibres..., un lloc que en les altres cases era reservat per als homes. Sánchez-Cutillas opta per la transgressió de les normes en adoptar una pàtria —Altea—, una llengua —el català—, en denunciar l'angoixa que li produeix la inadaptació al rol femení i en prendre la ciutat —ara, València— per assaborir-ne la història i participar-hi a través de conferències, articles, llibres... Isabel Marcillas analitza el concepte de transculturalització en la narrativa de Najat El Hachmi i Saïd El Kadaoui. En ambdós casos, l'elecció de la llengua catalana per a la creació literària —de ficció o no— esdevé un element clau de redempció i de construcció identitària. La posició crítica dels autors immigrants en introduir-se en la cultura d'acollida els fa plantejar-se la seva identitat com una mena d'hibridació, en alguns casos reneguen dels seus orígens perquè els remetien a la tradició, però també denuncien la consideració de forasters sense pal·liatius que se'ls atorga en la societat catalana. La dualitat que caracteritza l'emigrant l'obliga a decidir quina ha de ser la seva identitat i és evident

que els autors estudiats han tingut la sort de construir-la a la seva mida.

En l'últim article, Irene Mira aprofundeix en l'obra de Vicent Andrés Estellés pel que fa a l'atracció per les zones perifèriques de la ciutat on batega la vida en la seva forma més mundana. De la mateixa manera que s'ocupa l'espai que no *volen* les classes benestants, es parla d'un sexe que fuig dels cànons de la burgesia i esdevé testimoni de repressió i frustració. Mira se serveix del concepte de *pornotopia* —basat en el d'*heterotopia* de Foucault— per definir els espais que alteren les convencions sexuals i de gènere. Els pobres ocupen aquests espais de precària sexualitat i esdevenen una prova de la manca de llibertat, però Estellés l'associa també al control sobre el procés d'escriptura, un afer metaliterari que reflexiona sobre la funció i el contingut de la literatura.

Fet i fet, l'obra editada per Francés i Mira ens mostra un panorama divers sobre la identitat —nacional, sexual, de gènere, etc.— en les manifestacions culturals més populars, la literatura, el cinema, el còmic o les arts plàstiques des de molts punts de vista i des d'aproximacions teòriques ben interessants. Potser, i només per posar-hi algun però, s'hauria pogut incloure algun estudi sobre el teatre o la música ara que des de fa anys podem gaudir d'unes produccions —teatral i musical— molt engrescadores.